दलित र गैरदलित बिच विवाह पछिको सामाजिक भेदभाव र छुवाछुतको अवस्था : एक समाजशास्त्रीय अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा समाजिकशास्त्र संकाय अन्तर्गत
समाजशास्त्र/मानवशास्त्र केन्द्रीय विभागको स्नातकोत्तर
तह द्धितिय वर्ष समाजशास्त्रको आंशिक आवश्यकता
परिपूर्तिका लागि प्रस्तुत
शोधपत्र

प्रस्तुतकर्ता
पबित्रा राई
त्रि.वि. दर्ता नं. ३७७२०-९५
त्रिभुवन विश्वविद्यालय केन्द्रीय क्याम्पस
समाजशास्त्र/मानवशास्त्र केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौं
२०७०

दलित र गैरदलित बिच विवाह पछिको सामाजिक भेदभाव र छुवाछुतको अवस्था : एक समाजशास्त्रीय अध्ययन - पबित्रा राई (२०७०)

दलित र गैरदलित बिच विवाह पछिको सामाजिक भेदभाव र छुवाछुतको अवस्था : एक समाजशास्त्रीय अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा समाजिकशास्त्र संकाय अन्तर्गत
समाजशास्त्र/मानवशास्त्र केन्द्रीय विभागको स्नातकोत्तर
तह द्धितिय वर्ष समाजशास्त्रको आंशिक आवश्यकता
परिपूर्तिका लागि प्रस्तुत
शोधपत्र

प्रस्तुतकर्ता
पबित्रा राई
त्रि.वि. दर्ता नं. ३७७२०-९५
त्रिभुवन विश्वविद्यालय केन्द्रीय क्याम्पस
समाजशास्त्र/मानवशास्त्र केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौं
२०७०

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकाय

समाजशास्त्र/मानवशास्त्र

केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर

सिफारिस-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकायअन्तर्गत समाजशास्त्र/मानवशास्त्र केन्द्रीय विभागबाट समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तह पूरा गर्ने प्रयोजनका लागि मेरो निर्देशन र सुपरिवेक्षणमा पवित्रा राईले *" दलित र गैरदलित बिच विवाह पछिको सामाजिक भेदभाव र छुवाछुतको अवस्था : एक समाजशास्त्रीय अध्ययन "* विषयमा समाजशास्त्रीय अध्ययन गरी शोधपत्र तयार पार्नु भएको हो । तसर्थ म उहाँको शोधकार्यलाई अन्तिम मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

....

जैलब राई

समाजशास्त्र/मानवशास्त्र केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, कीर्तिपुर

मिति : चैत्र २०७०

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकाय

समाजशास्त्र/मानवशास्त्र

केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर

स्वीकृति-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकायअन्तर्गत समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तहको उपाधी प्राप्तिको निम्ति पबित्रा राई द्वारा तयार पारिएको *" दलित र गैरदलित बिच विवाह पछिको सामाजिक भेदभाव र छुवाछुतको अवस्था : एक समाजशास्त्रीय अध्ययन"* नामक शोधपत्र उक्त उपाधी प्राप्तीको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि उचित ठहरिएकोले स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति **हस्ताक्षर**

प्रा.डा. ओम गुरुङ ....
(विभागीय प्रमुख)

जैलब राई ....
(शोध निर्देशक)

प्रेम चलाउने ....
(बाह्य सुपरिवेक्षक)

मितिः चैत्र २०७०

कृतज्ञता ज्ञापन

प्रस्तुत *"दलित र गैरदलित बिच विवाह पछिको सामाजिक भेदभाव र छुवाछुतको अवस्था : एक समाजशास्त्रीय अध्ययन"* शिर्षकमा अध्ययन अनुसन्धानका लागि अनुमति दिएकोमा त्रिभुवन विश्वविद्यालय समाजशास्त्र/मानवशास्त्र केन्द्रिय विभाग कीर्तिपुर प्रति आभार व्यक्त गर्दछु । यस शोध पत्र तयार गर्ने क्रममा प्रस्तावना कार्य देखि अन्त्य सम्म आफ्नो अमुल्य समय दिई आवश्यक निर्देशन, सल्लाह, सुझाव, एवम् प्रेरणा प्रदान गर्नुहुने समाजशास्त्र तथा मानवशास्त्र केन्द्रिय विभागका जैलब राई प्रति हृदय देखि नै आभार व्यक्त गर्दछु । साथै यस सोध पत्रका प्रेम चलाउनेले बाह्य सुपरिवेक्षण गरि यसमा रहेका कमि कमजोरीलाई औल्याई दिनु भएकोमा आभार प्रकट गर्दछु । साथै विभागिय प्रमुख प्रा.डा. ओम गुरुङ प्रति आभारी छु ।

यस शोधपत्र अध्ययनका क्रममा आवश्यक आफ्नो जीवनको अनुभव सुनाई सहयोग पुर्याउनु हुने खोटाङ जिल्लाका विभिन्न गा.बि.स. का दलित र गैरदलित अन्तर जातीय विवाहीत जोडीहरुलाई, उनीहरुको परिवारका सदस्यहरुलाई, बिभिन्न गा.बि.स. का सचिव, वुद्धिजिवी, शिक्षक, राजनितिक दलका प्रतिनिधिहरु, पत्रकारहरुलाई सहयोगका लागि धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

उच्च शिक्षा हासिल गर्ने क्रममा भौतिक आर्थिक र हर क्षेत्रमा सहयोग गरी यो अवस्थामा पुऱ्याई दिनु हुने बुवा गर्भलाल राई र आमा फूलकुमारी राई प्रति आभार व्यक्त गर्दछु । यस्तै गरी मेरो अध्ययनलाई अगाडी बढाउन सदा हौसला र आर्थिक रुपमा विशेष सहयोग गर्नुहुने मेरा श्रीमान अम्बर चाम्लिङ प्रति आभार व्यक्त गर्दछु र शोधकार्य कै क्रममा पुस्तक तथा आवश्यक पत्रपत्रिकामा प्रकाशित समाचारहरु उपलब्ध गराई सहयोग प्रदान गर्ने जागरण मिडिया सेन्टर, दलित सेवा समाज र समता फाउन्डेसन प्रति आभार व्यक्त गर्दछु ।

अन्त्यमा प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष, मनोवैज्ञानिक रुपमा साहस र उत्प्रेरणा प्रदान गर्नुहुने दाजु नबिन राई र भाई मनोज राई प्रति कृतज्ञ छु । त्यस्तै रुपमा शोध प्रस्तावनादेखि शोधपत्र तयार पार्दा सम्म निरन्तर सहयोग गर्नु हुने तथा सोधपत्रमा भएका कमि कमजोरी औल्याई दिनुहुने मेरो भाई मित्र बहादुर श्रेष्ठलाई विशेष धन्यवाद दिन चाहान्छु । त्यस्तै यस शोधपत्र तयार गर्दा सहयोग गर्नुहुने साथीहरु मेघराज शंकर, सविना तुम्बाहाम्फे, सृजना अर्याल शोभा ढुंगाना र भाई सन्तोष श्रेष्ठ बैनि हिरा श्रेष्ठ धन्यवाद दिन चाहान्छु ।

मितिः चैत्र २०७० **पबित्रा राई**

बिषयसूची

		पेज नं.
सिफारिस पत्र		**ii**
स्वीकृति पत्र		**iii**
कृतज्ञता ज्ञापन		**iv**
विषय सूची		**v**
अध्याय एकः परिचय		**१-६**
१.१	अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२	समस्याको कथन	३
१.३	अध्ययनको उद्देश्य	५
१.४	अध्ययनको महत्व	५
१.५	अध्ययनका सीमाहरु	५
अध्याय दुई : साहित्यको पुनरावलोकन		**७-२५**
२.१	सिद्धान्तको पुनरावलोकन	७
	२.१.१ दलितको परिभाषा	१०
	२.१.२ दलित शब्दको प्रयोग	११
	२.१.३ दलित समुदाय	१३
	२.१.४ गैरदलित	१५
	२.१.५ विवाहको परिभाषा र उत्पति	१५
	२.१.६ विवाहको प्रकार	१६
	२.१.७ नेपालमा छुवाछुत तथा जातीय भेदभाव सम्बन्धि नियम कानुन	१७
२.१०	पत्रपत्रिकामा प्रकासित लेख रचनाको समीक्षा	१९
अध्याय तीन : अनुसन्धान विधि		**२६-३२**
३.१.	अध्ययन क्षेत्र छानिनुको तार्किकता	२६
३.२	अनुसन्धानको ढाँचा	२६
३.३	अध्ययनको प्रकृति र श्रोतहरु	२७
३.४	नमुना छनौट विधि	२७
	३.४.१ असम्भावित प्रतिदर्शन नमुना छनौट	२७

३.५. तथ्यांक संकलन गर्ने तकनिकि २८

३.५.१. जीवन इतिहास : २८

३.५.२. फिल्ड अवलोकन : २९

३.५.३. अन्तर्वार्ता : २९

३.६ तथ्यांक विश्लेषण : २९

३.७ नैतिक मुद्दा ३०

३.८ अनुसन्धान कर्ताको फिल्ड जादाको अनुभव ३०

अध्याय चारः: तथ्यांक प्रस्तुतीकरण : दलित र गैरदलित अन्तरजातीय विवाहत जोडीहरुको जीवन इतिहास ३३-५२

४.१ जीवन इतिहास १ः ससुराली जान आट गरेनन् ३४

४.२ जीवन इतिहास २ः दलितसंग विवाह गरेको कारण आफन्तको घरमा पस्न हिचकिचाहाट गर्छिन मनिता ३६

४.३ जीवन इतिहास ३ः दलितसंग विवाह गरेको कारण माईतीले बोलाएनन् ३७

४.४ जीवन इतिहास ४ः झुक्याएर दलितसंग विवाह ३९

४.५ जीवन इतिहास ५ः छोराछोरीलाई ढाट्छिन सुनिता उनीहरुको मावलीबारे ४१

४.६ जीवन इतिहास ६ः समाजको डरले राती राती माइती जान बाध्य ४२

४.७ जीवन इतिहास ७ः सुत्केरी छोरीलाई आमाले दिईन रुदै आशिर्वाद ४४

४.८ जीवन इतिहास ८ः विभिन्न बहानामा दलितसंगको प्रेम सम्बन्ध छुटाउन कोशिष ४६

४.९ जीवन इतिहास ९ः प्रोत्साहन रकम वितरण प्रकृया झंझटीलो ४७

४.१० जीवन इतिहास १०ःछोरीले दलितसंग विवाह गरेको कारण माईतीलाई दुव्यवहार ४९

४.११ जीवन इतिहास ११ःसमाज बदल्न चाहने आफै बहिस्कृत ५०

अध्याय पाँचः दलित र गैरदलित अन्तरजातीय विवाह गर्ने जोडीहरुको परिवार र समाजसंगको सम्बन्ध र छुवाछुतको अवस्था र विश्लेषण ५३-६६

५.१ दलितहरुको सामाजिक अवस्था ५३

५.१.१ जातीय छुवाछुत तथा सामाजिक विभेद कायमै, दलितहरुको सामाजिक हैसियत निन्नस्तरको रहेको ५३

५.१.२ दलितहरुको आर्थिक अपार्जनको मुख्य श्रोत कृषि, कृषि उपार्जनको साधन जमिनको स्वामित्व कमजोर ५४

५.१.३ बालीघरे प्रथा कमजोर ५६

५.१.४ उत्पादन र उत्पादकत्वशिल क्षेत्रलाई निरन्तरता ५६

५.१.५ जातीय विभेद तथा छुवाछुत ग्रामिण समाजमा भन्दा तुलनात्मक रुपमा शहरमा कम ५७

५.२ सामाजिक सम्बन्ध ५८

५.२.१ दलित र गैरदलित बीचको विवाहीत सम्बन्ध गैरदलित पक्षले स्विकार नगरेको ५८

५.२.२ अन्तरजातीय विवाह गर्ने जोडी गाँउबाट विस्थापित ५९

५.२.३ दलित र गैरदलित विवाह गर्नेले मानसिक, शारिरीक, दुर्व्यवहार भोग्नु परेको तथा यस्तो व्यवहारबाट घर परिवार र समुदाय पनि पिडीत

५.२.४ दलित र गैरदलित अन्तरजातीय विवाह गर्नेलाई कतै घर परिवारले स्वीकार नगर्ने त कतै समाजले स्विकार नगर्ने ६१

५.२.५ सामाजिक परिवर्तन र रुपान्तरणका लागि राजनितिक, आर्थिक, सामाजिक रुपमा प्रतिष्ठित भएका व्यक्तिले यस्तो विवाह गरे पनि उनीहरुको सामाजिक हैसियत निम्न सतरको ६२

५.२.६ दलित र गैरदलित बीच विवाह गर्ने व्यक्तिको नातेदारी तथा सामाजिक सम्बन्ध पातलो ६२

५.२.७ पुरुषको तुलनामा महिला पिडीत ६३

५.२.८ दलित र गैरदलित अन्तरजातीय विवाह गर्नेको सम्बन्धलाई पुरुषको तुलनामा महिला (आमा)ले सर्वप्रथम स्विकार गर्ने गरेको ६४

५.२.९ दलित र गैरदलित अन्तर्जातीय विवाह गर्ने जोडीलाई घरपरिवारसंग सम्बन्ध जोड्न आधुनिक संचारको साधनले महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको ६५

५.२.१० दलित र गैरदलित अन्तरजातीय विवाह गर्ने जोडी सफल ६५

५.२.११ प्रोत्साहन रकम वितरण प्रकृया झंझटिलो ६६

अध्याय छः सारांस र निष्कर्ष **६७-७२**

६.१ सारांँश ६७

६.२ निष्कर्ष ६९

सन्दर्भ सामाग्री **७३-७५**

अनुसूची **७६-८२**